

Bogusław NOWOWIEJSKI

Jolanta WOJCZULIS

Białystok

POLONIZMY LEKSYKALNE W JĘZYKU LITEWSKIEJ PRASY SPOŁECZNO-KULTURALNEJ KOŃCA XIX WIEKU*

Wielowiekowe polsko-litewskie związki polityczne, gospodarcze i kulturalne zapoczątkowane unią personalną w Krewie (1385), a utwierdzone realną unią między dwoma organizmami państwowymi w Lublinie (1569) były wielokrotnie przedmiotem zainteresowania historyków i językoznawców. Ci ostatni koncentrowali się przede wszystkim na zagadnieniu wzajemnego oddziaływania obu języków, zwłaszcza w zakresie wpływów słownikowych. Także niniejszy artykuł nawiązuje do tej tradycji, stając się kolejnym przyczynkiem do historii językowych kontaktów polsko-litewskich.

Od momentu chrystianizacji Litwy, która dokonała się przy znaczącym polskim udziale, polszczyzna zaczęła cieszyć się na Litwie uznaniem jako język wyższej kultury¹ wspierany autorytetem kościoła katolickiego². Kiedy w okresie renesansu prestiż języka umocniły wspaniałe osiągnięcia polskiej kultury, nic nie stało na przeszkodzie, by od XVI wieku polszczyzna upowszechniła się na obszarze ca-

---

* Artykuł jest poprawioną i uzupełnioną wersją referatu wygłoszonego podczas sesji naukowej „W stulecie urodzin Haliny Turskiej – śladem jej badań naukowych” Ciechocinek-Toruń 11–13 X 2001.

¹ Na tej podstawie A. Brückner kwestionuje w ogóle jakiegokolwiek dawniejsze wpływy litewskie w języku polskim. Zob. *Wpływy języków obcych na język polski*, [w:] *Początki i rozwój języka polskiego*, Warszawa 1974, s. 67.

² Zdaniem Z. Kurzowej, samo pośrednictwo Polski w chrystianizacji Litwy nie miało większego znaczenia dla wpływów polszczyzny, ponieważ językiem kościoła był wówczas łacina. Zob. *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.*, Warszawa–Kraków 1993, s. 34.

łego terytorium Wielkiego Księstwa Litewskiego³, najpierw wśród wyższych warstw społeczeństwa litewskiego, a w drugiej połowie XIX wieku także wśród chłopów⁴. Stałemu umacnianiu pozycji języka polskiego sprzyjało także przekonanie Litwinów o „ekstraordynaryjnym” charakterze polskiego słownictwa, które – zwłaszcza na tle leksyki gwarowej – uchodziło za swoiste „delikatyzmy”⁵.

Kilkusetletni okres bezpośrednich kontaktów języka litewskiego i polskiego zaowocował obustronnymi zapożyczeniami leksykalnymi, głównie formalno-semantycznymi, chociaż w przejęciach z języka polskiego nie brakowało też kalk semantycznych i słowotwórczych⁶. Porównanie zakresu i charakteru wzajemnego oddziaływania obu języków na siebie każe uznać wpływ języka litewskiego na polski za znikomy⁷.

Chociaż nie wszyscy językoznawcy podzielają ten pogląd⁸, to jednak nie sposób oprzeć się przekonaniu, że jest on zasadny. W tym mniemaniu może utwierdzać obecność na gruncie współczesnej polszczyzny ogólnej (lub/i jej regionalnych odmian) zaledwie ok. 50 wyrazów litewskiego pochodzenia, jak: *bryzgać*, *dziegieć* ‘ciecz otrzymywana z suchej destylacji drewna’, *jantar* ‘bursztyń’, *kołduny* ‘potrawa, rodzaj pierogów nadziewanych mięsem’, *kump* ‘szynka wieprzowa’, *kulsza* ‘kość biodrowa’, *łajdak*, *pakuły* ‘najgorsze włókna lnu i konopi’, *parszúk* ‘prosiak’, *siórbać*⁹. Nie można też nie dostrzec tego, że nie wszystkie z tej, stosunkowo skromnej, grupy zapożyczeń są właściwymi lituanizmami, do języka polskiego bowiem weszły one (lub wejść mogły) za pośrednictwem innych języków, przede wszystkim rosyjskiego i białoruskiego.

Znacznie więcej, niż w polszczyźnie ogólnej, słownikowych lituanizmów znajdziemy w polskich systemach gwarowych funkcjonujących dawniej i obecnie w strefie polsko-litewskiego pogranicza językowego. Przez te systemy należy rozumieć z jednej strony – gwary Polski północno-wschodniej, zwłaszcza okolic Sejń, Puńska i Suwałk, z drugiej – polskie wyspy językowe na dawnych kresach wschodnich, szczególnie na Wileńszczyźnie.

³ Por. I.E. Adomawicziute, *Problemy izuczenija polskich zaimstwowanij w litowskich goworach*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. 1, Wrocław 1980, s. 158.

⁴ Por. H. Turska, *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, s. 21.

⁵ I.E. Adomawicziute, *Leksiczeskije polonizmy w litowskich goworach: widy zaimstwowanij i ich adaptacyja*, „Acta Baltico-Slavica” XII (1979), s. 95.

⁶ Por. N. Borowska, *Wpływy słowiańskie na litewską terminologię kościelną na podstawie Dictionarium Szirwida*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2 (1957), s. 320–365.

⁷ Por. A. Bruckner, *Wpływy języków obcych*, s. 67, 368.

⁸ Np. L. Bednarczuk (zob. *Najstarsze zapożyczenia litewskie w języku polskim*, „Prace Językoznawcze WSP w Krakowie” IV (1993), s. 37–42).

⁹ A. Bartoszewicz, *O bałtyzmach we współczesnej polszczyźnie*, [w:] *W kręgu kultur bałtyckich*, red. W. Piłat, Olsztyn 1998, s. 169–170.

Dowodzi tego już przedwojenne opracowanie Jana Otrębskiego, w którym badacz przedstawia rejestr ponad 40 wyrazów litewskich obecnych w potocznej polszczyźnie wileńskiej początków XX wieku. W rejestrze znalazły się takie m.in. wyrazy, jak: *dyrsa* 'kąkol', *dyrwan* 'ziemia leżąca odłogiem', *kumpielek* 'okrajka chleba', *rezgini* 'rodzaj siatki do noszenia siana', *rojst* 'bagnó', *rupić* 'martwić', *skrytul* 'koło garncarskie', *szuda* 'odchody', *świren* 'spichlerz', *torp* 'sąsiedź w stodole', *warża* 'kosz na ryby'¹⁰. Autentyczności i żywotności wileńskich lituanizmów, tym razem na gruncie polskiej gwary ludowej z okolic Wilna, dowodzi pół wieku późniejszy spis sporządzony przez Krzysztofa Tekielskiego¹¹. Poza już wymienionymi znalazły się w nim m.in. takie wyrazy litewskiego pochodzenia, jak: *kapiali* 'mogiłki', *kropsztać* się 'marudzić', *kumel* 'kobyła', *łupy* 'wargi', *plarza* 'człowiek nieudały', *szakal* 'szczapa', *szpury* 'drzazgi strzępy'.

Jeszcze liczniejszych, bo ok. 200, lituanizmów słownikowych doszukali się językoznawcy w polskich dialektach ludowych sąsiadujących z gwarą litewską, przede wszystkim w okolicach Sejna i Puńska¹². Spośród tego obszernego rejestru przywołajmy dla przykładu rzadziej cytowane w literaturze lituanizmy słownikowe, jak: *branduol* 'jądro, pestka', *jakna* 'wątroba', *kierepla* 'niedołęga', *kniva* 'czajka', *krum* 'krzak', *kukuli* 'pyzy z mięsem', *ruszkinia* 'szczaw', *ryka* 'sterta snopów skoszonego zboża', *sałdum* 'słodkie jabłko', *siulić* 'namawiać', *smurgiel* 'smarkacz, młodzik', *teszla* 'ciasto'.

O dawności i trwałości lituanizmów słownikowych w gwarach ludowych Polski północno-wschodniej świadczy m.in. fakt, że licznie notuje je Aleksander Osipowicz w swoim rękopiśmiennym *Słowniczku gwary augustowskiej* spisany w ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku¹³. W tym źródle znalazły się m.in. takie lituanizmy słownikowe, jak: *batdyga* 'drab', *bucz* 'sieć do łowienia ryb i raków', *gab* 'wiąz', *ganta* 'rodzaj sieci rybackiej', *gomoła* 'krowa bez rogów', *klompie*

¹⁰ J. Otrębski, *Lituanizmy słownikowe w dialekcie polskim na Wileńszczyźnie*, „*Język Polski*” XVI (1931), s. 79–85.

¹¹ K. Tekielski, *Lituanizmy leksykalne w dialekcie okolic Podbrzezia i Niemenczyna*, „*Acta Baltico-Slavica*” XIII (1980), s. 62–73. Por. też W. Smoczyński, *O niektórych lituanizmach polszczyzny wileńskiej*, „*Język Polski*” LXVII (1987), s. 48–63.

¹² Por. T. Zdancewicz, *Litewskie elementy słownikowe w gwarach polskich okolic Sejna*, „*Lingua Posnaniensis* VIII (1960), s. 333–352, A. Gołębek, *Wpływy litewskie w polskich gwarach sejneńskich*, „*Acta Baltico-Slavica*” XVIII (1987) s. 181–191, Tejże, *Wpływy litewskie na polszczyznę okolic Puńska w zakresie nazw żywności*, [w:] *Bałto-słowiańskie związki językowe*, red. M. Kondratiuk, Wrocław 1990, s. 129–140, W. Smoczyński, *Zapozyczenia słowiańskie w litewskiej gwarze puńskiej*, [w:] *Studia nad gwarą Białostocką*, red. E. Smułkowa, I. Maryniakowa, Warszawa 1984, s. 179–222.

¹³ Por. B. Nowowiejski, I. Wojtkiewicz, *O Słowniczku gwary augustowskiej Aleksandra Osipowicza*, [w:] *Słowa jak mosty nad wiekami*, red. U. Sokólska, P. Wróblewski, Białystok 2003, s. 287–297.

'drewniane chodaki', *nerest* 'okres tarła u ryb', *paszor* 'karma dla zwierząt', *skierdź* 'pasterz wiejski'.

Obecność litewskiego żywiołu językowego na ziemiach Polski północno-wschodniej pozostawiła także liczne ślady w toponimii i mikrotoponimii, a nawet antroponimii tych terenów, na przykład we wschodniej i północnej części Białostoczczyzny¹⁴.

***

Na tle stosunkowo skromnego zakresu i charakteru oddziaływania języka litewskiego na polszczyznę, zwłaszcza jej odmianę literacką, wpływ polszczyzny na język i gwary litewskie uznać należy za znaczny. Przemawia za tym m. in. stan zabytków. W piśmiennictwie litewskim z XVI–XVII w. mamy już ok. 2000 zapożyczeń z języka polskiego¹⁵. Liczne polonizmy słownikowe, jak: *baneliukas*, *basetlia*, *batalijonas*, *beda*, *botke* 'botek', *bulka*, *ciekavas*, *cionglius*, *gauronas*, *gavenda*, *gnembyti*, *gnievas*, *gustas*, *kaluża*, *koklikas* 'chochlik', *lajdokas* 'łajdak', *lapsardakas*, *padarunkas*, odnajdziemy we współczesnych gwarach litewskich na obszarze całej Litwy¹⁶.

Argumentem na rzecz rozległej i dobrze ugruntowanej obecności polszczyzny w życiu językowym Litwy przełomu XIX i XX wieku, konkretnie w tekstach publicystycznych, dowodzi jednoznacznie materiał słownikowy wyekscerpowany z tekstów zamieszczonych w czasopiśmie „Varpas”.

„Varpas”, czyli „Dzwon”, to miesięcznik literacko-polityczno-naukowy wydawany na tzw. Litwie Pruskiej, przede wszystkim w Tylży, w latach 1889–1906. Pomysłodawcą i pierwszym redaktorem naczelnym pisma był litewski pisarz Vincas Kudirka. Później funkcję tę przejmowali inni światli Litwini. Liczne grono współpracowników „Varpasu” tworzyli: pisarze, publicyści, językoznawcy, działacze kulturalni. Wprawdzie pochodzili z różnych regionów Litwy i zdobywali wykształcenie w uczelniach Moskwy, Petersburga, Królewca, Wilna, ale łączyło ich nie tylko posiadanie wyższego wykształcenia, lecz także patriotyczna postawa i chęć działania. W zamierzeniu inicjatorów i twórców, pismo miało trafiać przede wszystkim do młodej litewskiej inteligencji. Wyrazistości ideowej pisma towarzyszyło zróżnicowanie tematyczne, językowe i stylowe publicystyki.

Tytuł „Dzwon” ma symboliczny charakter, zwiastuje odrodzenie Litwy i zaangażowanie redakcji i jej współpracowników w walkę o narodowe odrodzenie, którą prowadziła młoda inteligencja litewska skupiona w organizacji „Miło-

¹⁴ Por. M. Kondratiuk, *Elementy bałtyckie w toponimii i mikrotoponimii regionu białostockiego*, Wrocław 1985, L. Dacewicz, *Antroponimia Białegostoku w XVII–XVIII wieku*, Białystok 2001, zwł. s. 64–66.

¹⁵ Por. J. Palionis, *Lietuviu literaturine kalba XVI–XVII a.*, Vilnius 1969.

¹⁶ Por. I.E. Adomawicziute, *Probl'emy izuczenija*, s. 151–177.

śnicy Litwy”. Działanie to toczyło się w niełatwych warunkach rozpadu narodu na dwie wielkie grupy, czyli spolonizowaną szlachtę, mieszczaństwo i zamożniejsze chłopstwo oraz wierny tradycji lud litewski. Jednak nawet na włościanach wiele lat polonizacji, germanizacji i rusyfikacji odcisnęło widoczne piętno.

Przełom XIX i XX w. to także okres kształtowania się litewskiego języka literackiego. Działacze odrodzenia narodowego najpierw dążyli do upowszechnienia języka litewskiego w kościele (gdzie panowała polszczyzna), a następnie zmięrzali do oczyszczenia litewskiego z wszelkich obcych naleciałości, głównie polskich, rosyjskich i niemieckich. Podstawę dla języka literackiego miała stanowić, zachowana we względnie dobrym stanie, litewszczyzna ludowa.

Ten program „naprawy” języka litewskiego i zapewnienia jego literackiej wersji należytej rangi, zwłaszcza w życiu publicznym, znajduje wyraziste odbicie w publicystyce „Dzwonu”.

Przyjmując do wiadomości jednoznacznie zarysowany ideowy program czasopisma, warto jednak sprawdzić, jak purystyczna postawa redakcji „Dzwonu” przekłada się na praktyczne realizacje tekstowe i czystość występującej w nich litewszczyzny, na ile pozwala wyeliminować ze stylu publicystyki obce wpływy językowe, zwłaszcza tak istotne dla funkcjonowania litewszczyzny, jak polonizmy. Temu celowi służy przedstawienie i zwięzła charakterystyka leksykalnych polonizmów właściwych, czyli wyrazów etymologicznie polskich lub obcego pochodzenia, ale przejętych do języka litewskiego za pośrednictwem polszczyzny, wynotowanych z pierwszego rocznika interesującego nas czasopisma.

W analizowanym tekście odnaleziono ok. 300 takich jednostek. Większość z nich, czyli 175 jednostek, autorzy słownika języka litewskiego¹⁷ uznali za niewątpliwe polonizmy, części przypisano status elementów ogólnosłowiańskich (30). W wypadku blisko setki wyrazów słownik podaje dwa źródła przejęcia, mianowicie język polski (32 razy na pierwszym miejscu) i języki wschodnio(słowiańskie), przede wszystkim białoruski, w wypadku m.in. *aliejus* (olej), *baika*, *baravykas* (borowik), *grabas* (grób), *kancziukas* (kańczug), *krapylas* (kropidło), *kuknia*, *mieszczionis* (mieszczanin) lub rosyjski: *aficierus*, *kumas* (kum), *mojus* (maj), *papirosas*, *szkala* (szkoła), albo i białoruski i rosyjski: *kytras* (chyttry), *szlužba*, *sztuksa*.

Tylko z rzadka słownik podaje pełną etymologię rejestrowanego słowa. Zwykle informacja taka kończy się na wskazaniu ostatniego ogniwa w procesie zapożyczenia, w naszym wypadku dotyczy to języka polskiego. Dość rzadko zdarza się, by słownik podawał dalszą etymologię wyrazu, jak ma to miejsce m.in. w wypadku starych zapożyczeń polskich z języka niemieckiego czy łaciny. Dowia-

¹⁷ *Lietuviu Kalbos Žodynas*, Vilnius 1968-1997.

dujemy się zatem, że *graszis* (grosz), *gvoltas*, *kaminas*, *kvarba* (farba), *lempa* (lampa), *lakieruoti* (lakierować), *muras*, *rotmistras* to pierwotne germanizmy, które do języka litewskiego trafiły za pośrednictwem polskim. Podobnie rzecz się ma w wypadku etymologicznych latynizmów typu: *popieriai* (papier, dokument), które weszły do litewszczyzny, korzystając z pośrednictwa polskiego lub niemiecko-czesko-polskiego, jak *popiezius*.

Dalszej etymologii nie podaje się nawet w wypadku wyrazów powszechnie znanych w kręgu oddziaływania języka łacińskiego, zwłaszcza wywodzących się z łaciny terminów chrześcijańskich, jak: *aniuolas*, *apiera* (ofiara), *apasztalas* (apostoł), *evangelija*, *kaledos* (kołęda), *poteriai* (pacierz), *prabaszčius*, *praoras*, *vy-skupas* (biskup), ale też niewątpliwych starych zapożyczeń z języka niemieckiego, np. *bleke* (blacha), *bravoras* (browar), *buda*, *bursztinas*, *gatunkas*, *gmina*, *kromas* (kram), *palivarkas* (folwark), *ricierius* (rycerz), *rinka* (rynek), *szacavojimas* (szacowanie), *szvogeris* (szwagier), *uknorius* (hufnal), *vaitas* (wójt) czy germanizmów, które weszły do polskiego za pośrednictwem czeskim, jak: *kasztas* (koszt), *kermoszius* (kiermasz), *klosztorius* (klasztor), *lenciugas* (łańcuch), *lotras* (łotr), *mistras*, *szaltyszius* (sołtys), *szpiegas*, *szakplierius* (szakplerz).

Podobnie traktowane są przejścia z innych języków, np. czeskie z włoskiego *boksztas* (baszta), *pacztas* (poczta), francuskie: *branseletas*, *bagnietas*, *bankierius*, *bankietas*, *kasierius* (kasjer), węgierska *szoble*, włoska *szpada* oraz wyrazy międzynarodowe: *arbata*, *kava*, *tabaka* i liczne latynizmy (greko-latynizmy): *aptieka*, *arzenikas* 'arszenik', *ciesorius* (cesarz), *fabrika*, *mapa*, *mylia* (mila), *nota* (nuta).

Słownictwo zarówno etymologicznie polskie, jak i o obcej (dalszej) etymologii reprezentuje zasadniczo starsze warstwy słownikowe. Większość tych wyrazów odnajdziemy już w *Słowniku polszczyzny XVI wieku*, a niektóre mają nawet rodowód staropolski. Dotyczy to nie tylko rodzimych archaizmów jak: *czyże* (danina) czy *nowotny* (nowoczesny), ale też staropolskich zapożyczeń, przede wszystkim tzw. terminologii chrześcijańskiej oraz dobrze znanych germanizów z okresu kolonizacji. Podobnie rzecz się przedstawia w wypadku bohemizmów i latynizmów. Zapożyczenia z języka francuskiego i wybrane wyrazy o różnej etymologii (włoskie, węgierskie itp.) pochodzą z późniejszych epok stosunków polsko-litewskich. Bardzo charakterystyczny dla analizowanego materiału jest zupełny brak zapożyczeń angielskich.

Wpływ języka polskiego na litewski nie sprowadzał się zatem wyłącznie do dostarczania wyrazów etymologicznie polskich, ale i pośrednictwa w przejmowaniu słownictwa o innej etymologii, głównie latynizmów i germanizmów. Nie może specjalnie dziwić fakt przejścia większości badanych zapożyczeń z języka polskiego w dobie staro- i średniopolskiej, mimo bowiem pewnej popularności języka polskiego na Litwie w XIX wieku (która wiązała się z prześladowaniami kościoła

katolickiego i polskości ze strony władz carskich), siły jego oddziaływania na litewszczyznę, w momencie ostatecznego kształtowania się jej literackiej wersji, nie można przeceniać.

***

Słownictwo polskiego pochodzenia występujące w tekstach, które publikuje „Varpas” układa się w bardzo charakterystyczne kategorie tematyczne takie, jak:

- terminologia chrześcijańska: *altorius*, *aniolas*, *apiera*, *apieravoti*, *evangelija*, *gramnyczios* (gromniczne), *kanticzka*, *katalikas*, *klosztorius*, *klabonija* ‘plebania’, *koplyczia*, *krapylas* (kropidło), *kusinti* (kusić), *pakuta*, *patapas* ‘pop-top’, *pekla* (piekło), *parakvija*, *parakvijinis*, *popiezius*, *prabaszczius*, *prabaszczyste*, *praoras*, *prarakas*, *rozanczius*, *vyskupas*, *zokoninkas* ‘zakonnik’, *zakristijonas*,
- słownictwo urzędowe, administracja, funkcje, stanowiska, godności świeckie: *gmina*, *pavietas*, *policijantas*, *popieriai* (dokumenty), *starosta*, *stalyczia*, *szaltyszius*, *saimas*, *vojevodas*, *vaitas*,
- terminologia wojskowa: *aficierus*, *bagnietas*, *rotmistras*, *szpada*, *szoble*, *vaina*, *vaiskas*, *żalneris*, *żandaras*
- słownictwo dotyczące miasta i wsi: *bankierius*, *fabrika*, *mieszczionis*, *muras*, *nebrukutas* (niebrukowany), *pacztas*, *rinka*, *uliczia*, *arendavoti*, *karczema*, *kmieczius*, *paliivarkas* (folwark),
- leksyka z zakresu rzemiosła i handlu: *aptieka*, *aptiekorius*, *kriauczius*, *krauczyste*, *kromas* (kram), *kupczyste* (kupiectwo), *kermoszius* (kiermasz), *kasierius*, *perkupczius*, *pokostas*, *rymoryste* (rymarstwo), *smala* ‘smoła’, *sziauczius* ‘szewc’,
- słownictwo bytowe: *aliejus*, *cibulis*, *grabas*, *guzikas*, *gaspada*, *kava*, *kiszanius*, *kuknia*, *kvarba*, *lenciugas* (łańcuch), *liekarsta*, *noperckas* (naparstek), *nabasztninkas* (nieboszczyk), *papirosas*, *plyta*, *pryprova*, *sirata*, *skrynia*, *szliubas*, *szepa* (szafa), *tabaka*, *veselija*, *zegorius* ‘zegar’,
- pojęcia z zakresu kultury i sztuki: *abrozdas* (obraz), *sztuka*, *szkala*, *sveltyczia*.

Przy zrozumiałej dominacji rzeczowników, które w zapożyczeniach słownikowych zawsze stanowią przytłaczającą większość, zwracają uwagę liczne grupy czasowników: *bovytis* (bawić się), *dumoti* (myśleć), *davadyti*, *davadzioti* (dowodzić), *iszkadyti* (szkodzić), *kalioti* (ganić), *rokuti* (rokować), *rodyti* (radzić), *szinkuti* (szynkować), *storavotis* (starać się), *triubyti* (trąbić) – (łącznie 33) i przymiotników, np. *biednas*, *dyvinas* (dziwny), *drukavotas*, *kytras*, *locnas* (własny), *navatnas* (nowoczesny), *pasztavas*, *padabnios*, *padonas* (poddany), *prastas*, *smut-*

nas, siekavas (ciekawy), *szlovnas* (słowny), *tykus* (cichy), *valnas* (wolny), *viernas* – (30) oraz innych części mowy: *apart* (oprócz), *bile, anie, kiba, potam*.

Zaskakuje w analizowanym materiale spora liczba wyrazów abstrakcyjnych: *czesas, dekaivone* (dziękowanie), *duma* (myśl), *gloda* (głód), *gatunkas, gvol-tas* (gwałt), *krivida, locnastis* (własność), *loska* (łaska), *macnumas* (siła), *macis* (moc), *mislis* (myśl), *nevalia* (niewola), *nekantantumias* (niezadowolenie), *nepakajus* (niepokój), *szacavojimas*. Ich tak liczna obecność pozwala przypuszczać, że w historii języka litewskiego polszczyzna odgrywała podobną rolę jak czeszczyzna w historii języka polskiego¹⁸. Liczyła się zatem nie tylko jako wzór językowej elegancji, ale też zaspokajała potrzeby nazewnictwa w zakresie pojęć przynależnych do świata wyższej kultury.

Spośród blisko 300 wyekscerpowanych polonizmów tylko 24 opatrzone zostały kwalifikatorami oceniającymi przede wszystkim ich wartość semantyczną oraz – znacznie rzadziej – nacechowanie stylistyczne i emocjonalne. Kwalifikatorem powtarzającym się najczęściej, bo aż 11 razy, jest kwalifikator *kościelny*, którym opatrzone hasła: *apasztalas, apasztaliskas, kaledos* (kolęda), *klabonija* (plebania), *pakuta, patapas* (potop), *poteriai* (pacierz), *szakplierius, szakplierininkas* (sprzedawca szakplerzy), *vyskupas, zakristijonas*. Specjalistyczny charakter ma sześć terminów botanicznych (*arbata, baravykas, cibulis, gvazdikas, ruta, roże*) i jeden chemiczny (*arzenikas*).

Poza tym mamy też 3 historyzmy (*mistras, szlekta, starostyste*) oraz jeden kolokwializm: *lempa/liampa*, jeden wyraz o wydźwięku pogardliwym: *cypdavatke*, jedno określenie nacechowane żartobliwie (*sztuka* w znaczeniu ‘kawał, dowcip’, a także wyraz *akamonas* ‘ekonom’ wartościowany bardzo szczególnie jako pojęcie burżuazyjne (sic!)).

W analizowanym materiale przeważa słownictwo emocjonalnie neutralne. Zwraca jednak uwagę fakt, że nie wszystkie ekspresywizmy polskiego pochodzenia mają w słowniku języka litewskiego stylistyczną kwalifikację. Oprócz wyżej przywołanych emocjonalnym zabarwieniem odznaczają się bowiem wyrazy w rodzaju: *balamutas* (oszust, rozrabiaka), *galgonas* (niecnota rozrabiaka), *lotrukas* (łotrzyk, obibok, włóczęga, rozpustnik), *razbajus* (rozbój).

Poza właściwościami semantycznymi i nacechowaniem stylistyczno-emocjonalnym polonizmów występujących w tekstach czasopisma litewskiego

¹⁸ Por. Z. Stieber, *Wpływ czeszczyzny na kształtowanie się polskiego języka literackiego*, [w:] Tegoż, *Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974, s. 306–315, S. Urbańczyk, *Rola Wielkich Czech i Moraw w kulturze Polski średniowiecznej*, [w:] Tegoż, *Prace z dziejów języka polskiego*, Wrocław 1979, s. 63–74, Zob. także J. Siatkowski, *Czesko-polskie kontakty językowe*, Warszawa 1996.

narodowo i purystycznie zorientowanego szczególnie zainteresowanie budzić musi zagadnienie trwałości polskich zapożyczeń na gruncie litewskim, oceniane w perspektywie prawie stu lat, czyli z punktu widzenia autorów LKZ.

Trwałość tej leksyki – jak można sądzić na podstawie kwalifikacji słownika – jest mała. Spośród interesujących nas 300 polonizmów ogromna większość nie jest używana we współczesnym języku litewskim. Słownik zaświadcza aktualne funkcjonowanie zaledwie 80 wyrazów, głównie terminów religijnych: *altorius*, *apasztalas*, *bażnyczia*, *evangelija*, *kaledos*, *kanticzka*, *katalikas*, *klabonija*, *koplyczia*, *pagonis*, *parakvija*, *parakvijinis*, *popiezius*, *rožanczius*, *szakplierius*, *szakplierininkas*, *vyskupas*, *zakristijonas* (18) oraz leksemów reprezentujących styl oficjalno-urzędowy (*akamonas*, *popieriai*, *saimas*, *vaitas*, *vojevodas*), wśród nich terminów o zasięgu międzynarodowym, jak: *aficierus*, *policijantas*, *žalneris*, *žandaras*.

Nieco mniej liczne, ale jednak widoczne w analizowanym materiale, są wyrazy należące do słownictwa współnoodmianowego¹⁹. Dominuje wśród nich nazewnictwo bytowe, np. *aliejus*, *buda*, *grabas*, *guzikas*, *graszis*, *gvazdikas*, *kiszianius*, *kralikas*, *lempa*, *muras*, *słyva*, w tym leksyka wspólna wielu kulturom współczesnego świata, jak: *fabrika*, *kava*, *mylia*, *nota*, *pargaminas*, *roža*, *tabaka*.

Fakt, iż tylko kilkanaście procent badanego słownictwa przetrwało do współczesności i rzeczywiście funkcjonuje w języku litewskim przemawia za tym, że wpływ języka polskiego, choć długotrwały i rozległy, wyrażający się w setkach czy nawet tysiącach przejętych słów, miał raczej powierzchowny charakter. Polonizmy w większości nie przeniknęły głębiej do systemu słownikowego języka litewskiego. W jakimś stopniu widać w tym analogię do dziewiętnastowiecznych polskich zapożyczeń z języka niemieckiego, które wprawdzie masowo przenikały do polszczyzny w okresie zaborów, ale w ogromnej większości nie zachowały się²⁰.

Na podstawie analizowanego materiału można sądzić, iż zapożyczenia z języka polskiego niezbyt często wykorzystywane są na gruncie litewskim w roli podstaw procesów derywacyjnych. Wśród stosunkowo nielicznych derywatów przeważają formacje rzeczownikowe: *aptiekorius* (aptekarz), *dekavone* (podziękowanie), *dekavojimas* (dziękowanie), *dumczius* (myśliciel), *gruntavojimas* (gruntowanie), *kupczyste* (kupiectwo), *karunavojimas* (koronowanie), *krauczyste* (krawiectwo), *locnastis* (własność), *nepakajus* (niepokój), *rymoryste* (rymarstwo), *skarbinycze* (skarbnica), *starostyste* (starostwo), *szacavojimas* (szacowanie), *szakplierininkas* (sprzedawca szkaplerzy), *veselninkas* (weselnik), wyraźnie mniej liczne są przymiotniki i czasowniki: *apasztalishkas* (apostolski), *ciesoriszkas* (cesar-

¹⁹ Por. A. Markowski, *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, Warszawa 1992.

²⁰ Por. B. Nowowiejski, *Zapożyczenia leksykalne z języka niemieckiego w polszczyźnie XIX wieku*, Białystok 1996.

ski), *drukavotas* (drukowany), *kasztaunas* (kosztowny), *nebrukutas* (niebrukowany), *pasztavas* (pocztowy), *arendavoti*, *iszdumoti* (wymyślić), *karunavoti* (koronować), *szinkuti* (sprzedawać alkohol).

Na koniec warto jeszcze dodać, że analizowana leksyka wykazuje ustabilizowanie w systemie języka litewskiego, pojedyncze przykłady wahań fonetycznych (*aniulas//aniolas*, *bele//bile*, *karczema//karcziama*, *lempa //liampa*, *pabrika//fabrika*) czy przesunięć semantycznych (por. *gloda* – ‘głód’ >> ‘katastrofa, niebyt, koniec’) tylko potwierdzają tę regularność.

***

Ten lapidarny, z konieczności, przegląd niektórych właściwości polonizmów słownikowych występujących w tekstach publicystycznych dziewiętnastowiecznego litewskiego pisma „*Varpas*” przekonuje, że interesujące nas słownictwo jest bogate i różnicowane gramatycznie, ale zarazem dość jednolite stylistycznie i tematycznie. Badana leksyka reprezentuje styl oficjalny, przeważają tu urzędowe terminy z różnych dziedzin: kościół, wojsko, administracja. Przy tradycyjnej, wśród zapożyczeń słownikowych, dominacji słownictwa konkretnego, głównie bytowego, zwraca uwagę obecność sporej grupki pojęć oderwanych. Duży udział w badanej leksyce zapożyczeń z innych języków każe widzieć w polszczyźnie ważne medium, za którego pośrednictwem kultura zachodu ekspandowała na ziemię litewskie. Brak wśród badanej leksyki dialektyzmów dowodzi jej ponadregionalnego charakteru. Idzie z tym w parze oficjalność, ogólność, abstrakcyjność, brak nacechowania emocjonalnego polonizmów, które to cechy potwierdzają ich przynależność do stylu pisanego i sfery języka osób wykształconych. Nietrwałość polskiego słownictwa, przejętego na ogół w dawnych wiekach, pozwala sądzić, że wpływ polski na język litewski, choć rozległy, miał powierzchowny charakter. Niewykluczone jednak, że pewien udział miała w tym purystyczna postawa światłych użytkowników litewszczyzny, którzy – choć po upływie długiego czasu – uwieńczyli sukcesem swoje starania o usunięcie z języka litewskiego, przynajmniej jego oficjalnej odmiany, większości polonizmów.

LEXICAL POLONISMS IN THE LANGUAGE OF LITHUANIAN SOCIAL AND CULTURAL PRESS OF THE END OF XIX CENTURY

S u m m a r y

On the basis of nearly 300 polonisms excerpted from the first annual of the literary political scientific monthly *Varpas*, meaning *Bell*, published in Lithuania in 1889–1906, the author reaches the conclusion that despite richness and variety, its lexis is stylistically and thematically uniform. It represents official style where formal terms from various fields – church, army and administration, prevail. In the traditional dominance of concrete vocabulary amongst dictionary borrowings, mainly referring to living conditions, the appearance of a large group of abstract notions attracts attention.

A considerable participation of borrowings from other languages in the examined lexis makes us treat Polish language as an important medium, through which western culture expanded into Lithuanian land. Lack of dialectisms among the researched lexis proves its over-regional character. It is accompanied by formality, generality, abstractness, lack of emotionally featured polonisms. Such features prove that they belong to written style and the sphere of educated people's language. Unsteadiness of Polish vocabulary, mostly adopted in past centuries, makes us believe that despite extensive influence of Polish language on Lithuanian language, this impact was superficial. It is possible, however, that the purist attitude of enlightened users of Lithuanian language who, in spite of a long passage of time, succeeded in their efforts to remove most polonisms from at least official variety of Lithuanian language, may have played some role in it as well.